

его структуре и методическом аппарате в контексте Государственного стандарта образования и изменений в программе общеобразовательной школы. Охарактеризованы особенности методики организации познавательной деятельности учеников 5-го класса по новому учебнику.

Ключевые слова: *школьный учебник по истории, 5 класс, содержание, методический аппарат, познавательная деятельность.*

O. I. Pometun

ORGANIZATION OF STUDENTS' ACTIVITY ON HISTORY LESSONS IN THE 5-TH GRADE OF SECONDARY SCHOOL IN A CONTEXT OF NEW TEXTBOOK

The questions of selection and construction of history school textbook maintenance for the 5th grade opens up. Changes in his structure and methodology in the context of the new State standard of education and changes in the school program are reflected. The features of learning activity of students organization after new textbook are described.

Keywords: *history school textbook, 5 grade, maintenance, methodology, learning activity.*

УДК 371.32.91(07)

ІНТЕГРАТИВНИЙ ЗМІСТ ПІДРУЧНИКА З КУРСУ «ЛЮДИНА І СВІТ»

*Т. О. Ремех, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: remeh-tatyana@yandex.ua*

У статті розкрито інтегративний зміст шкільного предмета «Людина і світ» та його реалізація в інтегративному підручнику з курсу. Охарактеризовано основні компоненти підручника «Людина і світ»: основний та додатковий тексти, методичний апарат, типи пізнавальних завдань. Викладений матеріал проілюстровано конкретними прикладами.

Ключові слова: *інтегративний курс, інтегративний підручник, предмет «Людина і світ»*

Постановка проблеми. Актуальність розгляду заявленої теми полягає в тому, що сьогодні шкільна освіта охоплена процесами оновлення її змісту

через упровадження вимог Державного стандарту базової та повної середньої освіти. Це передбачає впровадження нових концептуальних підходів до підручників, які мають урахувувати специфіку навчального предмета, вікові особливості учнів та досягнення дидактики. Остання вимога регламентує відбір, структурування й подачу навчального матеріалу в підручнику відповідно до моделі процесу навчання на певному етапі розвитку школи.

Наша сучасність характеризується інтеграцією різних наук, прагненням отримати найповніше уявлення про загальну будову світу. За С. Гончаренком, провідною тенденцією осучаснення і вдосконалення змісту освіти є його гуманітаризація, що передбачає інтеграцію в єдину наукову картину світу різнорідних знань про людину, її мислення, природу і суспільство, одержаних при вивченні різних навчальних предметів. [3, 9].

Аналіз останніх наукових досліджень У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначені освітні галузі, а не окремі предмети [1], що сприймається як інтеграція змісту й можливість гнучкої варіативної його організації. Відтак закріплюються перспективи розвитку інтегративно-предметного навчання, яке будується на принципах орієнтації на сучасні вимоги суспільного розвитку, формування цілісної системи знань, єдиної картини світу, наукового світогляду, поєднання інтегративного й диференційованого підходів, безперервності освіти тощо. [3, 13-14].

Мета статті. Аналізу змісту програми і підручника одного з інтегративних предметів для старшої школи присвячена ця стаття.

Основна частина. Із 2011-2012 навчального року в загальноосвітніх навчальних закладах для учнів 11-х класів уведено предмет «Людина і світ», що належить до суспільствознавчого компонента освітньої галузі «Суспільствознавство». Цей предмет входить до інваріантної частини навчального плану. В 11-му класі на його вивчення відводиться: для рівня стандарту – 17 годин на рік; для профільного рівня – 35 годин на рік [5].

Як зазначено в навчальній програмі з названого предмета, його мета полягає у формуванні в учнів поваги до прав людини, здатності реалізувати свої права і свободи, поважаючи при цьому права і свободи інших громадян, а також діяти у відповідності до власних переконань і цінностей на принципах плюралізму і демократії. Визначена мета реалізується через виконання таких завдань як набуття учнями узагальнених знань про процеси та явища суспільного буття, про філософські, культурні, політико-правові та соціально-економічні основи життя демократичного суспільства [5, 3].

Навчальна програма предмета «Людина і світ» структурована за такими розділами: Соціалізація особистості; Стереотипи та упередження; Конфлікти; Соціум (суспільство людей); Соціальна мобільність; Права, свободи та відповідальність; Громадянське суспільство; Політичні інститути і процеси; Демократія; Засоби масової інформації; Нація; Полікультурність; Україна і світ [5, 3-4].

Отже, як видно із змісту навчальної програми, курс «Людина і світ» передбачає опанування учнями філософських, світоглядних знань інтегрованого узагальнюючого характеру.

Тому з позицій змісту особливістю предмета «Людина і світ» є його інтегративний характер – він спрямований на узагальнення знань, отриманих школярами з різних навчальних предметів (літератури, історії, правознавства, географії, біології, астрономії тощо) та досвіду, набутого в процесі їхньої життєдіяльності. Даний курс має допомогти учням осягнути природу суспільства і держави, розкрити можливості й передумови для реалізації ними своїх прагнень та інтересів у суспільному житті, розвинути практичні уміння й навички та критичне мислення.

Обґрунтованою й слушною видається думка про те, що інтеграція – це не просто поєднання, а взаємопроникнення двох або більше предметів. Це об'єднання частин у єдине ціле на основі спільного підходу, що уможливорює цілісне уявлення учнів про світ, сприймання ними життєвих явищ в їх глибинному взаємозв'язку, розуміння логіки розвитку процесів, пов'язаних з існуванням людського суспільства.

За інтегративного підходу знання учнів набувають системності; їхні уміння стають узагальненими, що сприяє комплексному застосуванню знань та їх синтезу, перенесенню ідей та методів з однієї галузі науки до іншої; посилюється світоглядна спрямованість пізнавальних інтересів учнів. Крім того, ефективно формуються переконання учнів, досягається всебічний розвиток особистості, інтенсифікується навчальний процес.

Зазначимо, що в структурі курсу «Людина і світ» інтегровані знання циклу суспільних наук – соціології, політології, правознавства, етики, економічної теорії, соціальної психології, культурології, соціальної екології, філософії. Крім того, в зміст предмета «Людина і світ» закладений значний виховний потенціал, адже вивчення курсу сприяє соціалізації учнів, їхньому активному включенню в суспільне життя, вихованню відповідальності, толерантності, ініціативності, громадянської активності й самосвідомості. Окрім загально-дидактичних принципів, в основу предмета «Людина і світ» покладені демократичність, зв'язок із практичною діяльністю, орієнтованість на позитивні соціальні дії та плюралізм.

Наголосимо, що специфіка змісту й завдань предмета «Людина і світ» потребує й особливої організації навчального процесу, заснованого на теоретичних і методичних засадах педагогіки співробітництва, систематичному застосуванні інноваційних методів навчання учнів, створенні демократичної атмосфери на уроках тощо.

Тепер подивимося, як відображені інтегративний зміст і специфіка курсу «Людина і світ» у підручнику з аналогічною назвою [2]. Насамперед зауважимо, що підручник «Людина і світ» має основний текст, представлений вербальною структурою, яка містить дидактично відпрацьований

відповідно до програми навчальний матеріал, що підлягає засвоєнню, та додатковий текст, спрямований на посилення наукової доказовості та емоційного навантаження підручника. Це, наприклад, цікава в пізнавальному плані інформація: розкриття історичних аспектів проблеми, етимології тієї чи іншої дефініції; узагальнений цифровий матеріал, що є базою для порівняння, філософські вислови щодо певних явищ і процесів та ін. Це допомагає поглибити знання з предмета, виступає додатковим джерелом знань для учнів, дозволяє їм розглянути ту чи іншу проблему з різних ракурсів.

Загальновідомо, що методичний апарат підручника (вміщені в ньому запитання і завдання), виконує такі основні функції: актуалізація опорних знань і вмінь; закріплення засвоєного змісту; застосування засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях; спонукання до висловлення припущень про шляхи пошуку нових знань і способів діяльності, формування емоційно-оцінного ставлення учнів до вивченого. Зазначені функції зумовлюють місце запитань і завдань в структурі підручника та їх спрямування. Так, у підручнику «Людина і світ» кожній статті передують мотиваційне завдання чи завдання на актуалізацію знань учнів з інших шкільних предметів чи інших тем курсу. Такі завдання можуть бути репродуктивними, втім, як правило, вони творчі, тобто такі, що спонукають учнів до висловлення припущення. Крім таких запитань, є запитання і завдання, що супроводжують основний текст, вміщуються після логічно завершених частин змісту теми й застосовуються для закріплення вивченого й ведення діалогу авторів з учнями. Після тексту всієї теми подані запитання й завдання під трьома рубриками, назви яких віддзеркалюють зміст і спрямування пізнавальних завдань. Це рубрики «Перевір себе», де є запитання, призначені для теоретичного застосування учнями засвоєних знань, тому мають репродуктивний характер; «Поміркуймо», де є пізнавальні завдання, що передбачають встановлення учнями зв'язків та залежностей; «Працюємо творчо», де подано пізнавальні завдання на практичне застосування учнями засвоєних знань і умінь, що носять творчий характер.

Пропонуємо розглянути описане вище на прикладі теми 7 «Права, свободи та відповідальність» підручника «Людина і світ» [105 – 124]. У цій темі в підручнику розглядаються такі питання: еволюція уявлень про права людини; покоління прав людини; фундаментальні права і свободи людини; громадянські та політичні права людини; економічні, соціальні та культурні права; відповідальність держави перед людиною; міжнародні механізми захисту прав людини. Аналіз основного та додаткового текстів цієї теми у підручнику виявив, що зазначені питання розкриваються комплексно з позицій філософії, історії та правознавства. Про це свідчать також заявлені в підручнику очікувані результати до теми, а саме: в ході вивчення теми учні зможуть дізнатись, як змінювалися уявлення про права людини протягом розвитку людства; зрозуміти історичну обумовленість документів про права

людини; набудуть умінь використовувати здобуті знання для захисту своєї прав і прав інших [2, 105].

Зауважимо, що учні вже знайомі з окремими аспектами теми з курсу всесвітньої історії, де вивчалися окремі документи в галузі прав людини, та з курсів правознавства 9-го і 10-го класів, де учнями опановувалися такі питання, як права людини, види прав людини, механізми захисту прав людини, основні права і обов'язки людини і громадянина та ін.

Утім, у підручнику «Людина і світ» ці та інші питання подаються не з позицій наук історії чи правознавства, а саме інтегровано: учні усвідомлюють складний зміст філософсько-історико-правознавчої категорії *права людини* як загальнолюдської цінності, розглядають цю категорію в історичному ракурсі як покоління прав людини, знайомляться з юридичними гарантіями й механізмами захисту прав і свобод людини.

Зазначимо, що основною формою репрезентації інтегративного змісту курсу є навчальні завдання, подані в підручнику, що конструюються не в описовому плані, а у формі навчально-пізнавальних завдань. В підручнику «Людина і світ» пізнавальні завдання побудовані у діалоговій формі; вони супроводжують виклад основного тексту та містяться наприкінці теми як підсумкові. Наприклад, за текстом теми 7 є такі питання:

- Ви часто говорите і чуєте вислів «Я маю право...». Чи замислювалися ви над тим, коли і чому людина почала говорити про свої права?
- Як ви вважаєте, чому саме тоді ці держави почали говорити про права людини?
- Як ви гадаєте, чому саме гідність є основою свободи, справедливості та загального миру?
- З курсу історії пригадайте, в яких країнах в різні історичні періоди громадяни мали право обирати представників влади та впливати на державні рішення?
- Наведіть приклади, коли свобода інформації вступає в конфлікт із правом на недоторканність приватного життя.

Наприкінці теми учням пропонуються такі пізнавальні завдання: під рубрикою «Перевір себе»: 1. Що таке *права людини*? 2. Визначте сутність поняття *покоління прав людини*. 3. Дайте визначення *фундаментальні права людини*; під рубрикою «Поміркуймо»: 1. Чому природні права людини називаються фундаментальними? 2. Чи можна права людини розмежовувати за категоріями? 3. Яким чином виникнення приватної власності вплинуло на закріплення прав людини? Під рубрикою «Працюємо творчо» є три завдання, одне з яких передбачає визначення учнями власної класифікації прав людини [2, 124].

Подібним чином побудований виклад усіх інших тем у підручнику. Крім того, особливість підручника «Людина і світ» полягає у тому, що він розрахований і на академічний, і на профільний рівень: матеріал для вивчення вчитель обирає відповідно до рівня навчання.

Висновки. Таким чином, інтегративний навчальний курс «Людина і світ» забезпечує формування світоглядної культури учнів. Зміст курсу відображено в інтегративному підручнику «Людина і світ», що об'єднує навчальний матеріал кількох освітніх галузей та предметів. Підручник як засіб реалізації змісту курсу уможливорює засвоєння учнями провідних світоглядних ідей, положень, що складають основу системи світорозуміння, визначають ставлення людини до природи, суспільства, самої себе; усвідомлення учнями фундаментальної єдності у системі людина – природа – суспільство – Земля, формування громадянсько-навчової компетентності й ціннісних орієнтирів, що відповідають новим умовам соціального буття; виховання світоглядної толерантності; розвиток критичного мислення учнів.

Література

1. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
2. Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелешченко Т.В. Людина і світ : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (Рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень) / Т.В. Бакка, Л.В. Марголіна, Т.В. Мелешченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 240 с.; іл.
3. Гончаренко С.У. Козловська І.М. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній і середній школі // Педагогіка і психологія. – 1997. – №2. – С. 9 – 18.
4. Гончаренко С.У. Зміст освіти і її гуманітаризація // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І.Я. Зязюна. – К., 2000. – С. 68 – 76.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи / Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелешченко Т.В., Ремех Т.О. Людина і світ: програма для загальноосвітніх навчальних закладів, 11 клас (рівень стандарту/академічний рівень). – Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2010. – С. 3 – 10.

References

1. Derzhavnii` standart bazovoї ta povnoї zagal`noї seredn`oї osviti. – Elektronniї` resurs. – Rezhim dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
2. Bakka T.V., Margolina L.V., Meleshchenko T.V. Liudina i svit: pidruch. dlia 11 cl. zagal`noosvit. navch. zacl. Riven` standartu, akademichniї` riven`, profil`niї` riven`) / T.V. Bakka, L.V. Margolina, T.V. Meleshchenko. – K. : Vidavnichii` dim «Osvita», 2012. – 240 s.; il.
3. Goncharenko S.U. Kozlovs`ka I.M. Teoretichni osnovi didaktichnoї integracii u profesii`nii` i seredniї` shkoli // Pedagogika i psihologiiia. – 1997. – №2. – S. 9-18.
4. Goncharenko S.U. Zmist osviti i її humanitarizatcii // Neperervna profesii`na osvita: problemi, poshuki, perspektivi / Za red. I.IA Ziaziuna. – K., 2000. – S. 68-76.

5. Programi dlia zagal'noosvitnikh navchal'nikh zacladiv 10-11 clasi / Bakka T. V., Margolina L. V., Meleshchenko T. V., Remekh T. O. Liudina i svit: programa dlia zagal'noosvitnikh navchal'nikh zacladiv, 11 clas (riven` standartu/ akademichnii` riven`). – Ministerstvo osviti i nauki Ukraïni. – Kiïv, 2010. – S. 3-10.

Т. А. Ремех

ИНТЕГРАТИВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНИКА КУРСА «ЧЕЛОВЕК И МИР»

В статье раскрыто интегративное содержание школьного предмета «Человек и мир» и его реализация в интегративном учебнике по курсу. Охарактеризованы основные компоненты учебника «Человек и мир»: основной и дополнительный тексты, методический аппарат, типы познавательных заданий. Изложенный материал проиллюстрирован конкретными примерами.

Ключевые слова: *интегративный курс, интегративный учебник, предмет «Человек и мир»*

T. O. Remeh

INTEGRATIVE CONTENT OF BOOK OF A SCHOOL SUBJECT «THE MAN AND THE WORLD»

The article deals with the integrative content of a school subject «The Man and the World» and its implementation in integrative textbook for the course. The characteristic of the main components of the textbook «The Man and the World»: the basic and supplementary texts, methodological apparatus, types of cognitive tasks. The material is illustrated with specific examples.

Keywords: *integrative course, integrative textbook, subject «The Man and the World».*